

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye Cumhuriyeti'nde Kadın İşgücü ve İstihdamı: Kalkınma Planları Perspektifinden Bir İnceleme

Women's Labor-Force Participation and Employment in The Republic of Turkey: An Examination from The Perspective of Development Plans

Adviye Aslı DENİZLİ POLAT^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-5342-8049

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 12 Eylül 2023

Kabul tarihi: 11 Aralık 2023

Anahtar Kelimeler:

Kadın işgücü,
Kadın istihdamı,
Kalkınma planları.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 12, 2023

Accepted: December 11, 2023

Keywords:

Women's work force participation,
Women's employment,
Development plans.

ÖZ

Bu çalışmanın amacı kalkınma planları çerçevesinde ülkemizde kadınların işgücüne katılımı ve istihdamının, nitel araştırma deseni izlenerek doküman analizi aracılığı ile incelenmesidir. Araştırmanın kapsamını oluşturan 1963-2023 arasındaki dönemde hazırlanan beşer yıllık on bir kalkınma planında, öncelikle analiz birimi olarak seçilen "kadın" sözcüğünün kaçar kez yer aldığı belirlenerek tablolastırılmıştır. Kalkınma planlarında, araştırmanın amacı doğrultusunda kadın işgücü ve kadınların istihdamına ilişkin temalar belirlenmiştir. Bu temaların belirlenmesinde, kadınların işgücü ve istihdamlarına etki edebilecek değişkenler seçilerek nüfus, sağlık, eğitim-meslek, istihdam ve kadın hakları olmak üzere beş tema oluşturulmuştur. Belirlenen bu temalar altında, "kadın" sözcüğünün kaçar kez yinelendiği saptanarak tablo hâlinde sunulmuştur. İlgili temalara dair bulgular, kalkınma planlarından alıntılara da yer verilerek yorumlanmıştır. Çalışma kapsamında, Cumhuriyetimizin yüzüncü yılına ulaşırken ülkemizdeki kadın işgücü ve istihdamına, istatistikler aracılığıyla ışık tutulabilmesi için seçilmiş bazı istatistiklere de yer verilmiştir. Altmış yıllık dönemi kapsayan kalkınma planları ile kadınların eğitim düzeylerinin yükseltilmesi, niteliklerinin artırılması, istihdam edilebilirliklerinin geliştirilmesi, çalışma yaşamına katılmaları ve bunu sürdürebilmeleri yolunda, özellikle 1970'lerden başlayarak önemli adımlar atıldığı görülmektedir. Ancak kalkınma planlarıyla hedeflenenlerin, henüz istenilen düzeyde gerçekleştirilemediği anlaşılmaktadır. Kalkınmanın sürdürülebilir kılınması, günümüz toplumlarının önemli gündem maddeleri arasındadır. Bu çerçevede, kadınların güçlendirilmeleri için atılacak iyileştirme adımlarının sürdürülmesi ve bu adımların uygulamadaki etkinliğinin takip edilerek artırılması, gelecek için de önemini korumaktadır.

ABSTRACT

This study aims to examine women's labor-force participation and employment through a quantitative research pattern and document analysis. The number of times the word "women" selected as the primary unit of analysis appeared in eleven development plans announced between 1963-2023, which are the scope of this study, was determined and tabulated. The themes regarding women's labor-force participation and employment in the development plans were identified. In total, five themes, which are population, health, education-occupation, employment, and women's rights, were created by selecting variables that might affect the labor force and employment. The number of times the word "women" repeated under these themes was identified and given in a table. Findings about these themes were interpreted alongside references from the development plans. While the 100th anniversary of our Republic is right around the corner, we also included some statistical information in order to shed light on women's labor-force participation and employment in our country. We see that significant steps were taken starting from the 1970s to increase the education level of women, enhance its quality, extend the field of employment, their attendance to the labor force, and maintain it with the development plans covering the sixty-year period. However, it is clear that what was planned with the development plans is yet to be on the anticipated level. Development is on of the vital topics in the agendas of today's societies. Under this framework, maintaining the improvement steps to be taken to empower women and increasing the influence of their application shall be as crucial in the future.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: asli.denizli@marmara.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

In terms of economy, the primary factor of development is the efficient utilization of production factors. In terms of utilizing the labor force, which is the main factor of production, there is an uneven gender distribution to the detriment of women in every single country of the world (Özer and Biçerli, 2003, p.56). On the other hand, choosing men over quality women labor-force hinders utilizing the full potential of the labor force and adversely affects the production level (Göçen, 2020, s.46). Even though in our country, women's participation in the labor force has accelerated in recent years, it significantly lags behind the EU and OECD averages. Therefore, it is seen in the development plans that special goals are set to support women's participation and employment in the labor force (Akgeyik, 2017, p.32-33).

The first development plan in our country was announced by the State Planning Organization in 1963, and so far, eleven development plans have been published in total. The role of women in the development process has been subject to studies for years (Singhal, 2003, p.166). In the related literature, we see that, especially in recent years, there is growing popularity in the studies that address the place of women in various aspects such as gender equality, education, and labor-force (Aslanpay Özdemir and Altay, 2018; Yantur, 2019; Demir Sargut, 2021; Belet, 2022; Sarıçoban, 2022; Şener, 2022; Tekeli and Şahyar Akdemir, 2022). However, no studies are focusing on women's labor-force participation and employment through document analysis and all eleven of the development plans from the 1963-2023 period were found. With the aim of contributing to this point which was identified in the literature, the aim of our study was set as to examine women's labor-force participation and employment through a qualitative research pattern and document analysis.

The number of times the primary unit of analysis, the word "women," appeared in eleven development plans announced between 1963-2023, which are the scope of this study, was determined and tabulated. No data analysis programs were used in this determination, only the counting method was used. The repetitions used outside the aim of this study (for example, words mentioned in the table of contents or index) were excluded from the evaluation. Then, the themes regarding women's labor-force participation and employment in the development plans were identified in accordance with the aim of this research. In total, five themes; population, health, education-occupation, employment, and women's rights were created by selecting variables that might affect the labor force and employment. The number of times the word "women" repeated under these themes was identified and given in a table. Following this, findings on these themes were interpreted along with references from the development plans.

Additionally, as we reach the 100th anniversary of our Republic, statistics regarding women were provided to reveal the place of women today. In terms of educational status, as of the end of 2021, while the rate of women who completed at least one educational level aged 25 and above was 87.3%, this rate was 97.1% in men. Again, according to data from 2021, the employment rate was (aged 15+) 28% in women, and 62.8% in men. While the labor-force participation was 32.8% in women, it was 70.3% in men. The rate of women in middle and senior executive positions was 14.4% in 2012; this rate increased to 20.7% in 2021 (TÜİK (Turkish Statistical Institution), 2023). Therefore, despite all the implemented policies and projects realized to increase the education level, labor-force participation, and employment of women, statistics show that women are still too far behind men.

It is understood from the findings obtained in the conclusion of the document analysis of the 1963-2023 period development plans that, similar to the rest of the world, women in Turkey still largely work in agriculture, as free family caregivers and in less qualitative works outside agriculture sector and are even employed informally.

Starting from the 1970s, development plans highlighted that women must be trained for employment in line with the demands of the economy. In addition, the idea that it is important for women to be directed towards modern occupations as well as traditional occupations, and that women's labor force participation and employment in non-agricultural sectors will increase through training them to meet the requirements of the market has started to become predominant.

Another topic covered in the development plan is the challenges encountered by women in business life. Again, it is clearly seen that the hardships working mothers faced with child care were coming to the fore in the 1970s' development plans. Up to this day, because women undertook child and even elder care due to their gender roles, their labor-force participation and employment were hindered, and in order to stop the career obstacles it is aimed to generalize child and other care services and make them easily accessible. Additionally, it is seen that to prevent women from disconnecting from work life, establish a family-work balance, realize the regulations in maternity leave, and secure flexible employment are made possible through laws regulating the working life. Some other topics in the development plans include preventing discrimination against women, male-female equality, positive discrimination for women, enabling women to benefit from all rights and opportunities equality, and preventing violence against women.

We see that significant steps were taken starting from the 1970s to increase the education level of women, enhance its quality, extend the field of employment, their attendance to the labor force, and maintain it with the development plans covering the sixty-year period. However, when the findings obtained from the document analysis and statistics regarding women's labor-force participation and employment are considered altogether, it is clear that what was planned with the development plans is yet to be on the anticipated level. Development can only be realized when a society is considered as a whole. Under this framework, maintaining the improvement steps to be taken to empower women and increasing the influence of their application shall be as crucial in the future.

Giriş

Ekonomi açısından kalkınmanın başat etkeni, üretim faktörlerinin etkin kullanımıdır. Üretim faktörlerinin başında gelen işgücünün kullanımı açısından ise dünyanın tüm ülkelerinde cinsiyet bakımından kadınların aleyhine dengesiz bir dağılım bulunmaktadır. Kadınlar, tarihsel süreçte üretimin önemli bir unsuru olmalarına rağmen emek piyasasında ücret karşılığı kendilerine yer edinmelerinin, Sanayi Devrimi ile yaygınlaşmaya başladığı görülmektedir (Özer ve Biçerli, 2003, s. 56). Kadın işgücünün istihdamı, bilhassa kadınların erkeklere göre işgücüne katılımının daha düşük olduğu ülkeler açısından, ekonomik gelişme yönünde belirleyici bir etken olmaktadır. Kadınların işgücüne katılımları ve istihdam edilmeleri, ekonomide verimlilik ve gelişimi teşvik etmektedir. Nitelikli kadın işgücü yerine erkeklerin tercih edilmeleri ise işgücünün toplam niteliklerinden yararlanmanın önüne geçerek verimlilik ve üretim seviyesini olumsuz etkilemektedir (Göcen, 2020, s. 46). Ülkemizde kadınların işgücüne katılımı, son yıllarda bir ivme kazanmış olsa da geleneksel olarak Avrupa Birliği (AB) ve İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı (OECD) ortalamalarının oldukça gerisinde kalmaktadır. Bu nedenle kalkınma planlarında, kadınların işgücüne katılımı ve istihdamını desteklemek üzere özel hedeflere yer verildiği görülmektedir (Akgeyik, 2017, s. 32-33).

Kalkınma planları; önceden belirlenen kalkınma perspektifi doğrultusunda ekonomik ve sosyal hedeflere ulaşmak üzere, kamu ve özel sektöre kılavuzluk eden, bazı durumlarda da bağlayıcı özelliği olan planlardır (Kızılboğa Özasan ve Alicı, 2014, s. 316). Ülkemizde ilk kalkınma planı, 1963-1967 arasındaki dönem için 1962 yılında Devlet Planlama Teşkilatı tarafından hazırlanmış ve günümüze dek on bir kalkınma planına ulaşmıştır. Politika geliştirme, planlama ve uygulama gibi aşamaları barındıran kalkınma sürecinde, kadınların yeri ve üstlendikleri rollerin, yıllardır araştırmalara konu edildiği görülmektedir (Singhal, 2003, s. 166). İlgili yazında özellikle son dönemde, kalkınma planları bağlamında toplumsal cinsiyet, toplumsal cinsiyet eşitliği, eğitim, işgücü gibi çeşitli açılardan kadının yerini ele alan çalışmalara artan bir ilgi söz konusudur (Aslanpay Özdemir ve Altay, 2018; Yantur, 2019; Demir Sargut, 2021; Belet, 2022; Sariçoban, 2022; Şener, 2022; Tekeli ve Şahyar Akdemir, 2022). Bununla birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nde 1963-2023 yılları arasında oluşturulan on bir kalkınma planının tümü üzerinden, doküman analiziyle kadınların işgücüne katılımı ve istihdamına eğilen bir çalışmaya rastlanmamıştır. İlgili yazında fark edilen bu noktaya katkı sağlama hedefi doğrultusunda çalışmanın amacı, nitel araştırma deseni izlenerek doküman analiziyle kalkınma planlarında kadınların işgücüne katılımı ve istihdamının incelenmesidir. Kalkınma planlarının analizi aracılığıyla kadınların işgücü ve istihdamına yönelik son altmış yılda atılan adımlara ışık tutulması hedeflenmiştir. Bunun yanı sıra kadınlara dair güncel istatistikler üzerinden, Cumhuriyet'in yüzüncü yılında kadınların işgücü piyasasındaki yeri ortaya konmaya çalışılmıştır. Kalkınma planları perspektifinden, kadın istihdamına ilişkin sorunlara vurgu yapılarak bunların çözümüne dönük öneriler üzerinde durulmuştur.

Türkiye'de Kadın İşgücü ve İstihdamı

Dünyada ve ülkemizde nüfusun yaklaşık yarısını oluşturan kadınların, ekonomik faaliyetlere katılımlarında, aynı oranda temsil olanağı yakalayamadıkları bilinmektedir. 2022 yılı verilerine göre dünyada kadınların işgücüne katılım oranı % 47,4 olup erkeklerin (% 72,3) gerisindedir (ILO Dünyada İstihdam ve Sosyal Görünüm: Eğilimler, 2023). Benzer şekilde Türkiye'de de kadınların işgücüne katılım oranı %36,6 olup erkeklerin işgücüne katılım oranından (%71,9) düşüktür (TÜİK İşgücü İstatistikleri, 2022). Kadınların işgücüne ve istihdam katılımlarını analiz eden pek çok çalışma bulgusunun da ortaya koyduğu üzere; sosyodemografik faktörler (eğitim, yaş, medeni durum, aile yapısı, evli kadınlar için eşin eğitim düzeyi, doğurganlık oranı, çocuk sayısı gibi), makroekonomik faktörler (ekonomik gelişme, işsizlik, küreselleşme ve bu süreçte ülkelerde uygulanan ekonomik politikalar gibi) ve

sosyokültürel faktörler (toplumdaki kültürel değerlerce belirlenen toplumsal cinsiyet rolleri ve normlarından kaynaklı sosyal normlar gibi) bu durumun önemli belirleyicileri konumundadır (Ecevit, 2020; Dayıoğlu ve Kırdar, 2010; Toksöz, 2012; Aşkın, 2015; Akgeyik, 2017; Dedeoğlu ve Ekiz Gökmen, 2021). Bu faktörlerin belirleyiciliğinde kadınların istihdama katılımları şekillenmekte ve erkeklere göre sınırlı kalmaktadır. Özellikle toplum nezdinde kadının üstlenmesi gereken rollere ilişkin çerçeve, çoğunlukla bu durumun temel nedeni olarak gösterilmektedir. Toplumsal cinsiyet rolleri ve normlarından kaynaklanan ücretli ve ücretsiz faaliyetler arasındaki iş bölümüne ilişkin kadınların öncelikli görevinin, ev işleri ve çocuk bakımı olması yönündeki kültürel değerler, kadınların hem işgücü piyasasına katılırken hem de piyasaya katıldıktan sonra karşı karşıya kaldıkları sorunları derinleştirmektedir. Bu durumun kadınların işgücü piyasasına katılımlarının ve istihdamlarının düşük kalmasına yol açtığı belirtilmektedir (Özçatal, 2011; Özçatal, 2023). Sosyokültürel değerlerin getirdiği toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünün sosyal normları, ev işleri ve çocuk bakımı gibi ücretsiz çalışmayı orantısız şekilde kadınların üzerine yüklemektedir. Bunun uzantısı olarak da örneğin kadınlar çocuk sahibi olduklarında artan ücretsiz iş yükü nedeniyle işgücü piyasasına katılamamakta ya da piyasayı terk etmekte, ev işleri ve aile üyelerinin bakımı nedeni ile yarı zamanlı veya kayıt dışı istihdama yönelmektedir (Dedeoğlu ve Yaman-Öztürk, 2010; Özçatal, 2011; Aşkın, 2015; Ecevit, 2021; Özçatal, 2023).

Sanayi Devrimiyle birlikte emek piyasasında ücretli olarak yer almaya başlayan kadınların, tarihsel süreçte kimi zaman savaş vb. dönemler dışında toplumsal üretimde yeterince yer bulamadıkları kimi zaman da ucuz ve vasıfsız işgücü olarak değerlendirildikleri görülmektedir (Negiz ve Yemen, 2011, s. 196). Sanayi Devrimi öncesinde, ev işleri ve çocuk bakımının dışında, çoğu zaman tarım sektöründe ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınların, sanayileşmenin erken dönemlerinde kentlere göçün de etkisiyle emek piyasalarına işgücü olarak katılmaya başlamaları söz konusu olmuştur. Bu dönemde kadınlar, başta tekstil olmak üzere üretim sektöründe çalışmaya başlamışlardır. Sanayileşmenin ilerlemesi, zamanla firma sayısını artırmış dolayısıyla kadınların, yalnızca üretim alanında değil tezgâhtarlık, sekreterlik ve muhasebe elemanlığı gibi hizmet sektöründeki işlerde de çalışma olanağı doğmuştur (Özer ve Biçerli, 2003, s. 57).

Ücret karşılığında çalışmaları daha yeni olsa da üretime katkıları insanlık tarihi kadar eski olan kadınların, çalışma yaşamına katılımlarında Sanayi Devrimi kadar etkili olan bir başka gelişme ise savaşlardır. I. Dünya Savaşı ve özellikle II. Dünya Savaşı dönemlerinde hem erkeklerin cephede olmalarından kaynaklanan işgücü gereksiniminin karşılanması hem de gelir elde ederek ailenin geçimini sağlayabilmek için kadınların işgücüne katılımlarında, kayda değer biçimde bir artış izlenmiştir (Yılmaz ve Zoğal, 2015, s. 8). II. Dünya Savaşı'ndan günümüze değin geçen dönemde başta küreselleşme olmak üzere, teknolojinin yaygınlaşması, eğitim olanaklarının artması, hizmet sektörünün hızla gelişmesi, kadın çalışanları koruyucu ve destekleyici yasal düzenlemelerin artması, esnek çalışma biçimlerinin yaygın hâle gelmesi gibi etkenler, günümüzde kadın işgücünün ve istihdamının artmasını sağlamaktadır (Kocacık ve Gökkaya, 2005, s. 198-199).

Osmanlı dönemine bakıldığında ise kadının geleneksel olarak çalışma alanları, tarım ve evlerdeki tezgâhlarda halı, dokumacılık gibi faaliyetlerdir. Sanayi Devriminin etkileri, Batıdaki kadar belirgin olmasa da 19. yüzyılın sonlarına doğru, kadınların yine ağırlıklı olarak halı ve dokumacılık alanlarında, önce atölyelerde sonra da fabrikalarda ücret karşılığı çalışmaya başladıkları görülmektedir. Kadınların gıda, ayakkabı, şemsiye üretimi gibi alanlarla birlikte sanayinin dışında hizmet sektöründe de yer edinmeleri söz konusu olmuştur. Savaşlar sebebiyle azalan erkek işgücünün kadınlar tarafından ikame edilmesine duyulan ihtiyaç, kadınların çalışma yaşamına katılmalarında belirleyici bir etken olmuştur (Makal, 2010, s. 13-14).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında kadınların, tarım dışında yine Osmanlı dönemindekine benzer şekilde ağırlıklı olarak dokumacılık, gıda ve tütün faaliyet alanlarında çalıştıkları görülmektedir. Bu dönemde kadınların toplumdaki konumuna ilişkin gelişmeler ve 1936 tarihli İş Kanunu'nda kadın işgörenleri koruyan düzenlemeler dolayısıyla kadın işgücünün, tarım dışında ücret karşılığında çalışmaları artarak devam etmiştir (Makal, 2011, s. 121).

Kadınların işgücüne katılımı, 1950'lerden sonra ivme kazanmıştır. 1950'li yıllarda hızlı kentleşmeyle birlikte kırdan kente göçte yaşanan artış, kadın işgücünün istihdamı üzerinde etkili olmuştur. İlk başlarda, kent yaşamına uyum süreci ve eğitim eksikliğinden kaynaklanan zorluklar görülse de zamanla toplumsal yapıdaki anlayış değişimiyle birlikte eğitim seviyesi artan kadınların, çalışma yaşamındaki yeri farklılaşmaya başlamıştır (Berber ve Yılmaz Eser, 2008, s. 3). 1970'li yıllarda, kent yaşamının ekonomik gereksinimleri ve kent kültürünün de etkisiyle kadınların işgücüne dâhil olma isteklerinin, önemli ölçüde arttığı ifade edilmektedir. Buna karşın 1980'li yıllarda sanayi alanının, kadınların çalışma isteğine yeterince istihdam olanağı ile yanıt veremediği, hizmet sektöründe kadın istihdamının daha geniş yer bulduğu ancak kadın işgücü arzını yine de karşılayamadığı belirtilmektedir. (Kocacık ve Gökçaya, 2005, s. 201). Bu durum, çalışmak isteyen kadınların kayıt dışı istihdama yönelmelerine ve kayıtlı işgücü katılım oranının düşmesine yol açmıştır (Özer ve Biçerli, 2003, s. 64).

1980 sonrası, Türkiye'nin karma ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçişiyle uygulanan politikalar, ekonominin yanı sıra sosyal ve kültürel alanda da birçok değişikliği beraberinde getirmiştir. Günümüze dek geçen süreçte, evlilik ve çocuk doğurma oranlarında azalış izlenirken eğitim seviyesi ile boşanma ve istihdam oranlarında artış görülmektedir. Günümüzde kadınlar açısından evliliğin ekonomik güvence olarak görülmemesi, ekonomik gereksinimlerin ve eğitim seviyesi faktörlerinin etkisiyle kadınların çalışma yaşamına katılımları artırmaktadır (Erdoğan ve Yaşar, 2018, s. 22). Bunun yanı sıra küreselleşme ve teknolojik gelişmelerle birlikte esnek istihdam biçimlerinin yaygınlaşması, aile içi sorumlulukları dolayısıyla çalışma yaşamına katılmakta zorluk çeken kadınlar için fırsatlar ortaya koymuştur (Özer ve Biçerli, 2003, s. 59-60). Tüm bu gelişmeler, kadınların çalışma yaşamına geçişinde kolaylıklar sağlasa da Sanayi Devriminden günümüze değin geçen süreçte, kadın işgücünün istihdamının arttığı ancak hâlâ erkeklerin gerisinde kaldığı görülmektedir (Erdoğan ve Yaşar, 2018, s. 22). Cumhuriyet'in yüzüncü yılında kadınlarımızın durumuna ışık tutmak üzere eğitim, işgücü ve istihdama ilişkin istatistikler çalışmanın son kısmında sunulmuştur.

Kalkınma Planları

Kalkınma en genel tanımıyla toplumsal ve ekonomik yapıda ortaya çıkan nicel ve nitel anlamda bir değişim sürecini ifade etmektedir. Planlama ise belirlenen amaçlara ulaşmak için tasarlanmış önlemler bütünü olarak nitelendirilebilmektedir. Bu tanımlardan yola çıkarak kalkınma planlarını, önceden belirlenen bir dizi kalkınma hedefine, belirli bir zaman aralığında ulaşmak üzere, çeşitli araçların geliştirilmesi ve karar alma birimleri arasında koordinasyon sağlama çabasıyla ortaya konan planlar olarak tanımlamak mümkündür (Mıhçı, 2014, s. 152). Kalkınma planları, ekonomik ve sosyal ilerlemeyi hızlandırmak amacıyla başta düşük gelirli ve dezavantajlı gruplar olmak üzere, toplumun refahını geliştirmeyi hedef edinmektedir. Bunun yanı sıra toplumdaki bireylerin yeteneklerini ve potansiyellerini geliştirerek insan kaynağından, sosyal ve ekonomik ilerleme bağlamında en üst düzeyde yararlanma amacını taşımaktadır. Bu nedenle kalkınma planları, genellikle istihdam olanaklarını ve gelirleri artırmak ayrıca sosyal hizmetlerin tabanını genişletmek için tasarlanmış programlar içermektedir (Singhal, 2003, s. 168-169).

Ülkemizde doğal, beşerî ve ekonomik kaynak ile olanakları saptayarak ekonomik ve sosyal politika ile hedeflerin oluşturulmasına yardımcı olması, bu hedeflerin gerçekleştirilmesi için uzun ve kısa vadeli planlar hazırlaması, bu planların takibini ve gerekli durumlarda güncellemesini yapması, plana ilişkin taraflar arasında koordinasyon sağlaması amacıyla 30 Eylül 1960 tarihinde Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur (Resmi Gazete, 05.10.1960/10621). DPT tarafından “İktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek üzere” ilk kalkınma planının 1962 yılında hazırlandığı görülmektedir (DPT, 1963). DPT tarafından beşer yıllık sürelerle olmak üzere, 1963-2013 yılları arasındaki dönemi kapsayan dokuz kalkınma planı hazırlanmıştır. Onuncu kalkınma planının (2014-2018), DPT'nin yerini alan Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlandığı görülmektedir. 2019-2023 yıllarını kapsayan on birinci kalkınma planı ise Cumhurbaşkanlığı bünyesinde Kalkınma Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü'nün birleştirilmesiyle oluşturulan Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından hazırlanmıştır.

Yöntem

Araştırma Deseni

Çalışmada nitel araştırma deseni izlenmiştir. Belirli bir ortam ya da durumu ele alan nitel araştırma desenlerinde; gözlem, görüşme ve dokümanlar gibi nitel veri toplama yöntemleri kullanılmaktadır. Elde edilen verilerin tümevarım yaklaşımıyla analiz edilerek betimsel olarak raporlanması söz konusudur (Gürbüz ve Şahin, 2018, s. 103). Son yıllarda nitel araştırma desenini izleyen araştırmacıların sayısında bir artış olduğu görülmektedir. Buna karşın araştırmacılar arasında nitel araştırmanın öğeleri ve çerçevesine ilişkin bir uzlaşma bulunmamakta, araştırmacıların farklı farklı nitel araştırma yöntemlerine yönelmeleri söz konusu olmaktadır (Coşkun vd., 2015, s. 303).

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi olarak doküman analizi gerçekleştirilmiştir. Yazılı belgelerin içeriğini sistematik olarak analiz etmek için kullanılan doküman analizi, diğer nitel araştırma yöntemlerinde olduğu gibi ele alınan konuya odaklanarak anlam çıkarmak, anlayış oluşturarak bilgi geliştirmek üzere verilerin incelenmesi ve yorumlanmasını içermektedir (Kıral, 2020, s. 173). Uzun yıllar boyunca antropoloji, kütüphanecilik ve tarih gibi disiplinlerin sıklıkla kullandıkları bu yöntem, sosyal bilimlerin diğer alanlarında daha sınırlı bir kullanım alanı bulmuştur. Ancak son yıllarda yöntemin avantajları ve önemini öne çıkmasıyla birlikte sosyal bilimler araştırmalarında daha yaygın biçimde kullanılmaya başlanmıştır (Sak vd., 2021, s. 229-230).

Araştırmanın Kapsamı ve Verilerin Toplanması

İlgili yazında belgesel tarama olarak da adlandırılabilen doküman analizi, belli bir amaca dönük olarak var olan kayıt ve belgeleri inceleyerek veri toplamayı ifade etmektedir (Karasar, 2014, s. 183). Araştırmanın amacı doğrultusunda, kalkınma planlarında kadın işgücü ve istihdamının izinin sürülmesi hedeflendiğinden araştırmanın kapsamını, 1963 yılından 2023 yılına değin geçen altmış yıllık dönemde hazırlanan on bir kalkınma planı oluşturmaktadır. Kalkınma planlarına, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı'nın internet adresinden erişilmiştir.

İlgili yazında dokümanların, istatistikler gibi diğer tür verilerle desteklenerek daha anlaşılır kılınabileceği savunulmaktadır (Kıral, 2020, s. 177). Bu doğrultuda kalkınma planlarının yanı sıra daha fazla bulguya yer verebilmek adına araştırmanın konusuna ilişkin Türkiye İstatistik Kurumu'nun internet sayfası üzerinden araştırmacıların kullanımına sunduğu; cinsiyet ve yaş dağılımı, eğitim durumu ve eğitim durumuna göre işgücüne katılma oranları gibi istatistiklerden de yararlanılmıştır.

Verilerin Analizi

Nitel araştırmalarda dokümanlardan elde edilen bilgilerin kodlanması, analizi ve yorumlanması sistematik bir yaklaşım gerektirmektedir (Yıldırım, 1999, s. 10). Dokümanların bir araştırmanın salt veri setini oluşturmaları durumunda, araştırmanın amacı doğrultusunda kapsamlı bir içerik analizine tabi tutulmaları gerekmektedir. Bu sayede içeriklerin öne çıkan belirgin veya örtük anlamlarını, sistematik olarak analiz edebilmek mümkün olmaktadır (Sak vd., 2021, s. 236).

Araştırmanın konusu çerçevesinde dokümanların seçimi ve dokümanlara ulaşılması ile başlayan veri analizi sürecini, içerik analizi aşaması takip etmektedir. İçerik analizi için kategoriler ya da temalar oluşturulmalı, ardından analiz birimi (sözcük, cümle, paragraf, madde vb.) tercihi belirlenmeli sonrasında analiz birimleri ilgili temaların altına yerleştirilmelidir. Bu yolla elde edilen veriler, araştırmacının tercihi doğrultusunda sayısallaştırılarak sunulabilmektedir. Analizin son aşamasında ise verilerin raporlanarak yorumlanması safhası gelmektedir (Kıral, 2020, s. 182-183).

İncelenen dokümanın içeriğinde sözcük, ses, renk, marka vb. birimlerin bulunup bulunmadığı, bulunuyorsa hangi sıklıkta yinlendiğinin belirlenmesi en çok başvurulan tekniklerdendir. Bazı özelliklerin kategoriler hâlinde gruplandırılarak dokümanların bu açıdan incelenmesi de söz konusu olabilmektedir. Bu sayede genel olarak içeriğinin oluşumunda araştırmacının etkisi olmayan materyallerin, içeriğine ilişkin objektif bir değerlendirme olanağının yanı sıra içerikte gizlenmiş ilk bakışta görülemeyen birçok farklı yapının anlaşılması hedeflenmektedir (Kurtuluş, 2010, s. 50-51). Bir belgenin en temel birimini oluşturan sözcükler, araştırmanın amacına göre doküman analizinde analiz birimi olarak tercih edilebilirler. Bağımsız ve sonlu olmaları, sınırlarının açık ve net biçimde belli olması, tanınmalarının oldukça basit olması gibi nedenlerle sözcüklerin analiz birimi olarak kullanılmasının avantajlı olduğu belirtilmektedir (Yıldırım ve şimşek, 2006, s. 199). Ancak analiz sonucunda geçerli ve güvenilir bulguların ortaya konulması bakımından, analiz birimlerinin mutlaka tanımlanmış ve bağımsız olmaları önerilmektedir. Analiz birimi olarak seçilen temalar, araştırmacı için bilimsel bilgi oluşturma yolunda bir köprü görevi üstlenerek sonuçların daha objektif ve güvenilir olmasını sağlamakta aynı zamanda bulguların sayısal dilde ifade edilmesine olanak tanımaktadır (Coşkun vd., 2015, s. 328-329).

İlgili yazındaki bu bilgiler doğrultusunda araştırmanın kapsamını oluşturan on bir kalkınma planında öncelikle analiz birimi olarak seçilen “kadın” sözcüğünün kaçar kez yer aldığı belirlenerek tablolaştırılmıştır. Bu belirlemede herhangi bir veri analiz programına başvurulmamış, sayma yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizinde verilerin, araştırmacı tarafından, araştırmanın amacı doğrultusunda ilgili veriye ulaşacak biçimde taranması önem arz ettiğinden, veri analiz programı tercih edilmemiştir (Sak vd., 2021, s. 237). Araştırmanın amacı dışındaki yinelemeler (örneğin içindekiler ya da indeks kısmında geçen sözcükler), değerlendirme dışında tutulmuştur. Sonrasında kalkınma planlarında, araştırmanın amacı doğrultusunda kadın işgücü ve istihdamına ilişkin temalar belirlenmiştir. Temaların belirlenmesinde işgücü ve istihdama doğrudan ya da dolaylı etki edebilecek değerkenler seçilerek nüfus, sağlık, eğitim-meslek, istihdam ve kadın hakları olmak üzere beş tema oluşturulmuştur. Belirlenen bu temalar altında, “kadın” sözcüğünün kaçar kez yinlendiğı saptanarak tablo hâlinde sunulmuştur. Bunun ardından ilgili temalara dair bulgular, kalkınma planlarından alıntılara da yer verilerek yorumlanmıştır.

Dokümanların analiz edilmesi sürecini, birbirleriyle ilişkili olan tarafsızlık ve güvenilirlik ilkeleri yönlendirmektedir. Aynı dokümanlar benzer koşullar altında başka bir araştırmacı tarafından analiz edildiğinde, aynı genel sonuçlara ulaşılıyorsa analiz güvenilir

kabul edilmektedir (Kıral, 2020, s. 181). Bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen doküman analizinin güvenilirliğini sınamak üzere, analiz birimi olarak belirlenen “kadın” sözcüğünün kalkınma planlarında hangi sıklıkta yinelendiğinin ve araştırmacı tarafından belirlenen temalar altında yine hangi sıklıkta görüldüğünün alanda uzman farklı bir akademisyen tarafından da belirlenmesi sağlanmıştır. Ulaşılan bulgular, birbirleriyle karşılaştırılarak bulguların örtüştüğü, dolayısıyla analizden elde edilen bulguların güvenilir olarak nitelendirilebileceği görülmüştür.

Bulgular

Türkiye’de 1963-2023 arasındaki altmış yıllık dönem için hazırlanan on bir kalkınma planında, araştırmanın analiz birimi olarak belirlenen “kadın” sözcüğünün, hangi sıklıkta yer aldığına ilişkin analiz sonucunda elde edilen bulgular, Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Kalkınma Planlarında “Kadın”

Kalkınma Planı	Kapsadığı Yıllar	“Kadın” Sözcüğü Yinelenme Sıklığı	“Kadın” Sözcüğü Yinelenme Yüzdesi
Birinci Kalkınma Planı	1963-1967	8	2,53
İkinci Kalkınma Planı	1968-1972	50	15,82
Üçüncü Kalkınma Planı	1973-1977	21	6,65
Dördüncü Kalkınma Planı	1979-1983	9	2,85
Beşinci Kalkınma Planı	1985-1989	5	1,58
Altıncı Kalkınma Planı	1990-1994	13	4,11
Yedinci Kalkınma Planı	1996-2000	39	12,34
Sekizinci Kalkınma Planı	2001-2005	41	12,97
Dokuzuncu Kalkınma Planı	2007-2013	22	6,96
Onuncu Kalkınma Planı	2014-2018	30	9,49
On Birinci Kalkınma Planı	2019-2023	78	24,68

Tablodaki bulgular incelendiğinde, “kadın” sözcüğünün en çok yinelendiği kalkınma planlarında ilk sırayı %24,68 ile On Birinci Kalkınma Planının (2019-2023) aldığı, onu %15,82 ile İkinci Kalkınma Planının (1968-1972) izlediği, üçüncü sırada ise %12,97 ile Sekizinci Kalkınma Planının (2001-2005) olduğu görülmektedir.

Kalkınma planları çerçevesinde gerçekleştirilen doküman analizi amacıyla yapılan incelemede, kadın kavramının geçtiği konu başlıkları irdelenerek araştırmanın kapsamı doğrultusundaki temalar belirlenmiştir. Araştırmanın konusunu oluşturan kadın işgücü ve istihdam; çalışma çağındaki nüfus ve nüfusun esenliği açısından nüfus ve sağlık, işgücüne katılım ve istihdam bakımından eğitim-meslek, istihdam ve kadın hakları ile ilişkili olduğundan bahsi geçen bu temalar seçilmiştir. Kalkınma planlarında “kadın” sözcüğünün seçilen temalarda kaç kez yinelendiği belirlenerek Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: Kalkınma Planlarındaki Temalarda “Kadın”

	Nüfus	Sağlık	Eğitim-Meslek	İstihdam	Kadın Hakları
Birinci Kalkınma Planı (1963-1967)	1	X	3	2	1
İkinci Kalkınma Planı (1968-1972)	14	7	22	3	X
Üçüncü Kalkınma Planı (1973-1977)	10	1	9	1	X
Dördüncü Kalkınma Planı (1979-1983)	4	X	1	4	X
Beşinci Kalkınma Planı	2	X	X	3	X

(1985-1989)					
Altıncı Kalkınma Planı (1990-1994)	2	1	6	4	X
Yedinci Kalkınma Planı (1996-2000)	4	1	11	10	13
Sekizinci Kalkınma Planı (2001-2005)	3	1	14	17	6
Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)	1	1	4	12	4
Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)	2	X	2	18	8
On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)	2	3	21	22	13

Tablodaki bulgular incelendiğinde, nüfusa ilişkin tema altında “kadın” sözcüğünün en sık kullanıldığı kalkınma planının İkinci Kalkınma Planı (1968-1972) olduğu, onu Üçüncü Kalkınma Planının (1973-1977) izlediği diğer planlarda ise yineleme sıklıklarının birbirine yakın seyrettiği görülmektedir. Kalkınma planları üzerinden bu bulgulara ilişkin detaylı inceleme yapıldığında; kadın nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı, evlilik oranları, doğurganlık, çocuk-kadın oranları, aile planlaması ve doğuşta beklenen ortalama yaşam süreleri açısından konuya yaklaşıldığı görülmüştür. İlk dönem kalkınma planlarında, doğurganlık azalışıyla nüfus artış hızının yavaşlatılması ve bu yolla istihdam olanaklarının artırılması hedeflenirken (DPT, 1963, s. 72), son dönemde ise doğurganlık artışı sağlamak üzere kadın çalışanlara yönelik doğum izni konusundaki düzenlemelerin geliştirilmesi, esnek istihdam biçimlerinin ve kreşlerin teşvik edilerek yaygınlaştırılması yönündeki politikaların ağırlık kazanması söz konusudur (Tekeli ve Şahyar Akdemir, 2022, s. 772).

Sağlık teması açısından tablodaki bulgulara bakıldığında, Birinci (1963-1967), Dördüncü (1979-1983), Beşinci (1985-1989) ve Onuncu (2014-2018) Kalkınma Planlarında “kadın” sözcüğünün yer almadığı görülmektedir. Sağlık teması altında “kadın” sözcüğünün en çok yinelenen planın ise İkinci Kalkınma Planı (1968-1972) olduğu, onu On Birinci Kalkınma Planının (2019-2023) takip ettiği, diğer kalkınma planlarında ise “kadın” sözcüğünün sağlık temasında yalnızca bir kez yer aldığı anlaşılmaktadır. Bulguların detayına inildiğinde kalkınma planlarında kadın sağlığına ağırlıklı olarak istenmeyen gebeliklerin önlenmesi ve aile planlaması açısından yaklaşıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra son dönemde kadınlarda sağlık okuryazarlığının ve sağlık bilincinin geliştirilmesi, kadınlara yönelik sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi ve kanser tarama programlarına kadınların katılımının artırılması gibi hedeflere yer verildiği anlaşılmaktadır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019, s. 141).

Tablodaki bulgular eğitim-meslek teması açısından incelendiğinde, Beşinci Kalkınma Planında (1985-1989) “kadın” sözcüğünün bu tema altında hiç yer almadığı görülmektedir. Bu dönemde sosyal yaşamda, sanayileşmede ve finans sektöründeki gelişmeler doğrultusunda kadınların eğitiminden çok, çalışma yaşamına daha aktif bir biçimde katılım sağlamaları ve bunu kolaylaştıracak uygulamalar üzerinde durulduğu düşünülmektedir (Sarıçoban, 2022, s. 2188). Dördüncü (1979-1983), Onuncu (2014-2018), Birinci (1963-1967) ve Dokuzuncu (2007-2013) Kalkınma Planlarında ise son derece sınırlı sayıda (1-4 arası) yer aldığı anlaşılmaktadır. Eğitim-meslek teması altında “kadın” sözcüğünün en çok yinelenen planın ise İkinci Kalkınma Planı (1968-1972) olduğu, onu On Birinci Kalkınma Planının (2019-2023) izlediği görülmektedir. Bulgular detaylı incelendiğinde; erken dönemdeki kalkınma planlarında kadınların ev ekonomisi ve annelik rolünün vurgulandığı, kız sanat enstitüleri ve kız teknik öğretim okullarında kendilerine uygun mesleklere hazırlanmalarının, kadın eğitimi kampanyaları ve okuma-yazma seferberliklerinin hedef edinildiği görülmektedir (DPT, 1968,

s. 167-180). Zaman içerisinde ise bu bakış açısının farklılaşarak güçlü toplumun ancak kadınların eğitim yoluyla güçlendirilmesi sayesinde oluşturulabileceği vurgusuna evrildiği fark edilmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019, s. 125). İnsan kaynaklarının büyümede başat rol üstlendiği, dolayısıyla eğitim ve istihdam ilişkisinin gözetilerek eğitim olanakları yoluyla kadınların istihdam edilebilirliklerinin artırılmasının temel hedefler arasında yer aldığı görülmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019, s. 34-35).

Araştırmanın ana amacını oluşturan istihdam teması açısından tablodaki bulgular incelendiğinde; ilk altı kalkınma planında kadının istihdam teması altında oldukça sınırlı sayıda yinelenmeye yer bulunduğu görülmektedir. Araştırmanın amacı doğrultusunda tüm kalkınma planlarının istihdam temasına ilişkin ayrıntılı incelemesi gerçekleştirilmiştir.

Birinci Kalkınma Planı (1963-1967): İlk kalkınma planımız olan bu planda kadın istihdamına, yalnızca iki yerde değinildiği görülmektedir. Nüfus artış hızının azaltılması amacıyla hedeflenen alçak doğurganlığın, kadınların iş yaşamına geçişini kolaylaştıracağı dolayısıyla iş gücü arzının bu durumdan olumsuz etkilenmeyebileceği ifade edilmektedir (DPT, 1963, s. 72). Konserve sanayi bahsinde ise kadınların iş hayatına atılmaları ve gelirlerinin yükselmesiyle konserve tüketiminin artacağına değinilmektedir (DPT, 1963, s. 221). Ülkemizin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısı ile geleceğe dönük gereksinimlerinin göz önünde bulundurularak kadınların yapılarına uygun mesleklere hazırlanacağı belirtilmektedir (DPT, 1963, s. 461).

İkinci Kalkınma Planı (1968-1972): Bu planda kız sanat enstitüleri ile kız teknik öğretim okullarında, kadın işgücünü ekonominin talepleri doğrultusunda istihdam edilmek üzere yetiştirmeye yönelik programların geliştirileceği vurgulanmaktadır. Ayrıca enstitülerde eğitim uygulamasının bir parçası olarak çalışan annelere yönelik çocuk bakım olanağı sunulacağı belirtilmektedir (DPT, 1968, s. 167). Bunun yanı sıra köylerde yaşayan kadınların, ekonomik ve sosyal hayatın gereklerine uymalarının sağlanması amacıyla programlar düzenleneceği, köyden şehre göçen ve şehirde çalışanlara yönelik eğitim ve işe yönlendirme hizmeti sunulacağı ifade edilmektedir (DPT, 1968, s. 257).

Üçüncü Kalkınma Planı (1973-1977): İlk planda kız enstitüleri aracılığıyla kadınların kendilerine uygun mesleklere hazırlanmaları ve üretim sisteminin ihtiyaçlarını karşılamaya yönlendirilmelerinin amaçlandığı, bu amaca dönük çalışmaların ikinci plan döneminde de devam ettiği ve sınırlı ölçüde başarıya ulaştığı belirtilmektedir (DPT, 1973, s. 750). Kız enstitülerinin, kız meslek liselerine dönüştürülerek kadınların geleneksel meslek dallarının yanı sıra çağdaş mesleklere yönlendirilmelerinin sağlanacağı ifade edilmektedir (DPT, 1973, s. 759). Kadın eğitiminin yaygınlaşması ile tarım dışı sektörlerde kadın işgücünün artmasının beklendiği, bu durumun da iş olanaklarının daha hızlı artırılmasını gerektirdiği vurgulanmaktadır (DPT, 1973, s. 108).

Dördüncü Kalkınma Planı (1979-1983): Plan öncesi 1950-1975 dönemleri arasında gerek kırsal kesimde gerekse kentlerde erkek ve kadınların işgücüne katılım oranlarında, sürekli bir düşüşün izlendiği ifade edilerek bu durumun iş aramaktan vazgeçen işsiz sayısının artmakta olduğunu gösterdiği belirtilmektedir (DPT, 1979, s. 27). Bir önceki plan döneminin sonunda ev hizmetlerinde çalışan kadınların, toplumsal sigortalar kapsamına alındığı ancak uygulamada önemli aksaklıkların yaşandığı vurgulanmaktadır (DPT, 1979, s.138). Kadın işçilerin çalışma alanları ve koşulları, gece çalıştırmasının sınırları, ağır ve tehlikeli işlerde, yer ve su altında çalıştırma yasağı gibi belirli yasal düzenlemelere karşın uygulamada yeterli ve etkili bir denetim sisteminin kurulamadığı ifade edilmektedir (DPT, 1979, s. 154).

Beşinci Kalkınma Planı (1985-1989): Bu planda yalnızca işsizler arasında genç işsizlerin öneminden bahsedilerek il ve ilçe merkezleri açısından ele alındığında, genç işgücü fazlası oranının %28,5'e ulaştığı, kadınlarda ise %39,3 olduğu belirtilmektedir. Bu nedenle plan döneminde, yıllık programlar aracılığıyla genç işsizlere yönelik istihdam artırıcı projelerin yürütüleceği ifade edilmiştir (DPT, 1985, s. 132).

Altıncı Kalkınma Planı (1990-1994): Kadınların özellikle tarım dışında istihdamlarının yaygınlaştırılması için gerekli ortamı sağlamak üzere eğitim düzeylerinin yükseltilmesi ve mesleki eğitim olanaklarının artırılmasının hedeflendiği belirtilmektedir. Bunun yanı sıra çalışan kadınların çocuklarına yönelik bakım hizmetlerinin teşvik edileceği, kadınların çalışma yaşamında sosyal güvenlik, sağlık, yeniden işe alınma gibi durumlarda karşılaştıkları uygulamadan ileri gelen güçlüklerin giderilmesi için önlemlerin geliştirileceği ifade edilmiştir (DPT, 1990, s. 287). Kadınların eğitimi ve istihdamına ilişkin sorunların kısmen devam ettiği (DPT, 1990, s. 341), sosyal ve ekonomik kalkınmanın olanaklarından daha fazla yararlanabilmeleri için eğitim ve istihdam imkânlarının artırılacağı ve çalışma yaşamına daha fazla katılmalarını sağlayacak özel programlar ile projelerin geliştirileceği belirtilmektedir (DPT, 1990, s. 353-354).

Yedinci Kalkınma Planı (1996-2000): Kadınların toplumsal statülerinin ve kalkınmaya katılımlarının yükseltilmesi için eğitim, sağlık, istihdam ve sosyal güvenlik alanlarındaki göstergelerin iyileştirilmesinin yanı sıra yasal açıdan düzenlemelerin de gerçekleştirilmesi gerektiği belirtilmektedir (DPT, 1996, s. 13). Çalışma yaşamını düzenleyen yasalarda kadının çalışma yaşamından kopmasının önüne geçmek üzere, gebelik ve doğum izni ile çalışan annelerin çocuklarına yeterli bakım olanağı sunulmasına yönelik değişikliklerin gerçekleştirileceği ifade edilmiştir (DPT, 1996, s. 40). Kentlerde kadınların işgücüne katılım oranlarının düşük olduğu (DPT, 1996, s. 14), toplam istihdamın yaklaşık %45'inin tarım sektöründe gerçekleştiği, tarım sektöründe ücretsiz aile işçilerinin %80'ini kadınların oluşturduğu, kentlerde ise kadınların işgücüne katılma oranının %17 olduğu belirtilmektedir. Bununla birlikte, kentlerde kadınların işgücüne katılma oranının artması hedeflendiğinden, işgücü arzını karşılamaya yetecek düzeyde istihdam yaratma kapasitesinin artırılmasının önemi vurgulanmaktadır (DPT, 1996, s. 50).

Sekizinci Kalkınma Planı (2001-2005): Öncelikle mevcut durumdan bahsedilerek 1999 yılında kadınların işgücüne katılım oranının %31,1 olduğu, bu oranın kentlerde %16,9 iken kırsal kesimde %49,6 olarak gerçekleştiği belirtilmektedir. Ülke genelinde ücretsiz aile işçilerinin toplam istihdama oranının %28,4 iken kadınlarda %64,2 olduğu, tarımda çalışanların ise %57,8'inin ücretsiz aile işçilerinden oluştuğu, bunun %74'ünün kadın işgücü olduğu ifade edilmiştir. Kadınların işgücüne katılımlarının düşük olmasının başat etkenleri arasında ise sosyokültürel nedenlerle kentsel işgücü piyasalarına katılımlarının sınırlı olması gösterilmektedir (DPT, 2001, s. 103). İş ve İşçi Bulma Kurumu Genel Müdürlüğüne istihdam eğitim projesi kapsamında, kadınların istihdamına yönelik olanakların araştırılarak beceri edinmelerini sağlayacak kursların düzenlendiği vurgulanmaktadır (DPT, 2001, s. 93). Plan döneminde, kadınların eğitim seviyelerinin yükseltilerek kalkınma sürecine ve iş yaşamına daha fazla katılımlarının sağlanmasının amaçlandığı belirtilmektedir (DPT, 2001, s. 94). Kadınlar başta olmak üzere, çalışma yaşamında özel ilgi gereksinimi olan gruplara özen gösterileceği (DPT, 2001, s. 106), bu gruplara yönelik işsizliği önleyici tedbirler alınacağı ve niteliklerinin artırılarak işsizlik risklerini önlemeye dönük istihdam politikalarının uygulanacağı vurgulanmaktadır (DPT, 2001, s. 104).

Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013): Bu planda da öncelikle geçmiş döneme dair değerlendirme yapılarak kadınların işgücüne ve istihdama yeterince katılamamasından ötürü, AB ortalamasına göre düşük seviyede kalan işgücüne katılma ve istihdam oranlarında ilerleme

gerçekleştirilemediği, kadınların işgücüne katılma ve istihdam oranlarının erkeklerinkinin yaklaşık üçte biri olduğu belirtilmektedir (DPT, 2007, s. 37). Türkiye İş Kurumu tarafından kadınların iş bulması, istihdam garantili ya da girişimciliğe dönük eğitimlere katılmalarını sağlayan programların yaygınlaştırılma çalışmalarının devam ettiği vurgulanmaktadır (DPT, 2007, s. 39). Kırsal alanda ücretsiz aile işçisi olarak istihdama katılan kadınların niteliklerinin, kente göç ettiklerinde kentsel alandaki işlere göre yetersiz kalması ve farklı bir ortamın getirdiği sosyal baskı nedeniyle işgücünün dışına çıktıkları ifade edilmektedir (DPT, 2007, s. 43). Diğer taraftan eğitim seviyesinin yükseltilmesi, uygulanan işgücü politikalarıyla istihdam edilebilirliğin artırılması ve işgücüne katılımın özendirilmesi yoluyla işgücüne katılım oranında %2,1'lik artışın öngörüldüğü, bunun temel belirleyicisinin de kadınlar olacağına altı çizilmektedir (DPT, 2007, s. 62). Ayrıca işgücü piyasasında zorluklar yaşayan kadınlar için fırsat eşitliği sağlanacağı, kadınların işgücüne katılım ve istihdamının artırılması için çocuk ve diğer bakım hizmeti olanaklarına erişimlerinin kolaylaştırılacağı belirtilmektedir (DPT, 2007, s. 84). Kadınların istihdam edilebilirliğini artırarak ekonomik ve sosyal yaşama katılmalarını sağlamak üzere, mesleki eğitim olanaklarının geliştirileceği ifade edilmektedir (DPT, 2007, s. 89).

Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018): Eğitim aracılığıyla kadınların iş ve sosyal yaşama katılmalarının artırılmasının, ekonomik ve sosyal gelişimi etkileyen önemli faktörler arasında yer aldığı, kadınların işgücüne katılmalarının eğitim-sanayi iş birliği yoluyla artırılmasına yönelik tedbirlerle ülkemizin işgücü potansiyeli açısından demografik fırsat penceresinden yararlanabileceği vurgulanmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2014, s. 10). Önceki plan döneminde kadının güçlendirilmesi noktasında, işgücüne katılımı ve karar alma süreçlerindeki etkinliğinin artırıldığı, Anayasaya kadına yönelik pozitif ayrımcılık ilkesinin eklendiği ve TBMM Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu kurulduğu buna karşın konuya dair iyileştirmelerin sürdürülmesi ile uygulamaya dönük etkinliğin artırılması gereksiniminin devam ettiği belirtilmektedir. Bu nedenle kadınların eğitim ve niteliklerinin yükseltilmesinin sağlanarak istihdamda ve karar mekanizmalarında daha fazla yer almalarının amaçlandığı ifade edilmektedir. Ayrıca iş ve aile yaşamının uyumlaştırılması için güvenceli esnek çalışma, ebeveynlik izni gibi alternatiflerin uygulamaya geçirileceği bunun yanında kreş ve çocuk bakım hizmetlerinin yaygınlaştırılarak erişilebilir kılınacağı vurgulanmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2014, s. 40-41). Dokuzuncu Kalkınma Planı Döneminde işgücüne katılma ve istihdam oranlarının özellikle kadınlarda artış gösterdiği, buna karşın işgücü niteliğinin yükseltilerek kadınların işgücüne ve istihdama katılmalarının artırılmasının önemini koruduğu ifade edilmektedir. Bu nedenle bölgesel, yerel ve sektörel işgücü dinamiklerinin göz önünde bulundurularak kadınlar için nitelikli istihdam olanaklarının geliştirileceği belirtilmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2014, s. 47). İşgücü piyasasının etkinleştirilmesi programı kapsamında, plan dönemi sonunda kadınların işgücüne katılım oranının %34,9 ve istihdam oranının ise %31'e yükseltilmesi hedeflenmektedir. Bu hedef doğrultusunda esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaştırılacağı, kadına dönük istihdam teşviklerinin etkin hâle getirileceği, çocuk ve yaşlı bakımına ilişkin hizmetlerin yaygınlaştırılacağı ve kadın girişimcilerin destekleneceği belirtilmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2014, s. 164).

On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023): Planda öncelikle küresel gelişmeler ve eğilimler ile bunların ülkemize yansımaları hakkında bilgi verildiği görülmektedir. Bu bağlamda kadınların eğitim seviyesinin artmasına karşın, işgücüne katılımının ülkelere göre farklılaşsa da gerilemekte olduğu ve kadın işgücünün ağırlıklı olarak düşük nitelikli, kayıt dışı ve ücretsiz aile işçiliği alanlarında yoğunluğunun sürdüğü belirtilmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019, s. 8). Kırılgan kesimin istihdam edilebilirliğinin küresel ekonomik gelişmelerin yarattığı risklere duyarlı olması nedeniyle

kadınların işgücü piyasasının taleplerini karşılamak üzere güçlendirilmesinin önemini koruduğunun altı çizilmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019, s. 12). Eğitim ve istihdam arasındaki ilişki çerçevesinde işgücü niteliklerinin artırılarak kadınların işgücüne katılımının teşvik edilmesinin, temel önceliklerden olduğu vurgulanmaktadır. İstihdam olanaklı politikalar aracılığıyla kadınların istihdam edilebilirliklerinin geliştirileceği, bunun yanı sıra esnek istihdam biçimleri ve artan çocuk bakım hizmetleri yoluyla iş yaşamına daha fazla katılmalarının destekleneceği belirtilmektedir. İşgücü piyasasına dönük politikalar aracılığıyla bilhassa kadınların iş yaşamına katılmalarının artırılmasının, işgücüne katılma oranını %56,4 seviyesine yükselteceğinin öngörüldüğü ifade edilmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019, s. 35). Plan dönemindeki kalkınma perspektifinin, kadınlar gibi özel politika gerektiren tüm kesimleri gözetenek hazırlandığı, işgücü piyasasına girişte ve devam etmede kadınların karşılaştıkları sorunlara çözüm odaklı yaklaşıldığı ve toplumun tüm kesimlerine insana yaraşır işler¹ sunulmasının amaçlandığı belirtilmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019, s. 125). Kadınların işgücüne katılmalarını kolaylaştırmak ve istihdam edilmelerini artırmak üzere, bakım hizmetlerine erişimin yaygınlaştırılacağı ayrıca iş ve aile yaşamını uyumlaştıracak uygulamaların dinamik hâle getirileceği vurgulanmaktadır. Bunun yanı sıra işgücü piyasasının talepleri doğrultusunda kadınların istihdam edilebilirliklerine katkı sağlamak için özellikle, kodlama ve yazılım gibi teknoloji alanlarına yönelik eğitim ve geliştirme olanaklarının güçlendirileceği belirtilmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019, s. 132). Kadınları da kapsayan sektör ve bölge odaklı aktif işgücü programlarında, katılımcıların program sonrasında istihdamlarını kolaylaştıracak beceriler kazanmalarının sağlanacağı vurgulanmaktadır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019, s. 133). Ekonomik yaşama etkin katılmalarının artırılması noktasında, illerin farklı işgücü gereksinimlerinin dikkate alınarak eğitim, staj ve işbaşı eğitimi gibi uygulamaların devamının etkin biçimde sağlanacağı belirtilmektedir. Özel sektörde kadınların üst kademelerde daha fazla yer bulmalarını destekleyecek yöntemlerin izleneceği, benzer şekilde kamuda da bunun teşvik edileceği ifade edilmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019, s. 140).

Tablo 2'deki bulgular kadın hakları teması açısından incelendiğinde, İkinci (1968-1972), Üçüncü (1973-1977), Dördüncü (1979-1983), Beşinci (1985-1989) ve Altıncı (1990-1994) Kalkınma Planlarında kadın hakları temasının yer almadığı görülmektedir. Birinci Kalkınma Planında ise yalnızca bir kez, Sekizinci (2001-2005) ve Dokuzuncu (2007-2013) Kalkınma Planlarında ise sınırlı sayıda yer aldığı anlaşılmaktadır. Kadın hakları temasında en çok yinleme ise Yedinci Kalkınma Planı (1996-2000) ile On Birinci Kalkınma Planlarında (2019-2023) görülmektedir. Bulguların detayına inildiğinde; zaman içerisinde kadın haklarının önemi ve kadınların eğitiminin, kalkınmanın itici gücü olduğunun giderek daha iyi anlaşıldığına dair bulgular dikkat çekmektedir (DPT, 1996, s. 4). Kadınların toplumsal statülerinin yükseltilerek kalkınmaya katılmalarının artırılabilmesi için yasal açıdan, kadın-erkek eşitliğini engelleyen noktalarda yapılması gereken düzenlemelerin gündeme geldiği görülmektedir (DPT, 1996, s. 13). Aile içi sorumlulukların eşit paylaşımı, kadına karşı şiddetin önlenmesi ve çalışma yaşamını düzenleyen kanunlarda kadının çalışma yaşamından kopmasının önlenmesine

¹ Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) tanımına göre insana yaraşır iş kavramıyla kastedilen: "adil bir ücret karşılığında, güvenli bir işyeri ortamı ve aileler açısından sosyal koruma sağlayan, kişisel gelişim ve toplumla bütünleşme bakımından daha iyi olanaklar sunan, çalışanların kaygılarını rahatlıkla dile getirme özgürlüğünün olduğu ve onları etkileyen kararlara katılım sağlayabildikleri, kadın ve erkeklerin eşit fırsatlara sahip oldukları ve eşit muameleyle karşılaştıkları" işlerdir (ILO Politika Alanları, 2023).

yönelik düzenlemeler yapılması gerektiğine yönelik vurgular ağırlık kazanmaktadır (DPT, 1996, s. 40). Son dönemde ise kadına yönelik her türlü ayrımcılığın önlenmesi, kadınların toplumsal yaşamın tüm alanlarında hak, fırsat ve imkânlarından eşit biçimde yararlanmaları ve güçlendirilmelerini sağlamanın temel amaç olduğu belirtilmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019, s. 139). Kadına yönelik şiddetin, erken yaşta zorla evliliklerin ve her türlü istismarın önlenmesine yönelik düzenlemelerin etkin uygulanmasını sağlamak üzere çalışmalar yapılacağı ve farkındalığın artırılacağı ifade edilmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019, s. 140). Kadına yönelik şiddetle mücadele konusunda hizmet sunan kurum ve kuruluşların kapasitelerinin ve aralarındaki koordinasyonun artırılacağına değinilmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019, s. 141).

İstatistiklerle Kadın

Çalışma kapsamında Cumhuriyetimizin yüzüncü yılına ulaşırken ülkemizdeki kadın işgücü ve istihdamına, istatistikler aracılığıyla ışık tutulabilmesi için kalkınma planlarına ilişkin analiz sonrasında kadınlara dair seçilmiş bazı istatistiklere yer verilmiştir.

Türkiye İstatistik Kurumu'nun 06.03.2023 tarihinde yayımladığı İstatistiklerle Kadın Bülteni'ne (TÜİK, 2023) göre 2022 yılı itibariyle Türkiye nüfusunun %49,9'u (42.575.441 kişi) kadınlardan oluşmaktadır. Cinsiyet ve yaş grubuna göre nüfus oranları Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: Türkiye'de Cinsiyet ve Yaş Gruplarına Göre Nüfus Oranları

Yaş Grubu	Kadın	Erkek
0-14	48,7	51,3
15-29	48,9	51,1
30-44	49,5	50,5
45-59	49,9	50,1
60-74	52,2	47,8
75-89	59,3	40,7
90+	72,4	27,6

Kaynak: TÜİK, 2023.

Tablo 3 incelendiğinde, çalışma çağındaki nüfusu ifade eden 15-64 yaş aralığında kadın ve erkek nüfusunun birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Eğitim düzeyi açısından bakıldığında, 2021 yılsonu itibariyle en az bir eğitim düzeyini tamamlayan 25 ve üzeri yaşta kadınların oranı %87,3 iken bu oran erkeklerde %97,1'dir (TÜİK, 2023). 2008-2021 yılları arasında en az bir eğitim düzeyini tamamlayanların cinsiyete göre oranı Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4: En Az Bir Eğitim Düzeyini Tamamlayanların Cinsiyete Göre Oranı (2008-2021)

Yıl	Kadın	Erkek
2008	72,6	89,8
2014	81,5	94,3
2020	86,4	96,7
2021	87,3	97,1

Kaynak: TÜİK, 2023.

Tablo 4'te yer alan oranlar incelendiğinde, en az bir eğitim düzeyini tamamlayan 25 yaş ve üzeri kadınların oranının, yıllar itibariyle arttığı görülmektedir. Ancak eğitim alanındaki gelişmeler ve kadınların eğitime katılımını teşvik eden tüm politika ve uygulamalara karşın, kadınların bu noktada halen erkeklerin gerisinde olduğu görülmektedir. Raporun detayında; 25 ve üzeri yaşta yükseköğretim ve fakülte ile yüksek lisans ve doktora mezunu olanların toplam nüfus içindeki oranının, 2008 yılında %9,8 iken 2021 yılında %23 olduğu belirtilmektedir. Cinsiyetler açısından bakıldığında, 2008 yılında 25 yaş ve üzerindeki yükseköğretim mezunu

olan kadınların oranı %7,6 iken erkeklerinki %12,1'dir. 2021 yılında ise bu oranlar, kadınlarda %20,9 iken erkeklerde %25'1 olarak belirtilmiştir (TÜİK, 2023). Dolayısıyla hem kadınlarda hem de erkeklerde yükseköğrenim mezunu oranlarının artmakta olduğu, ancak yükseköğrenim düzeyinde eğitim almış kadınların oranının erkekler göre daha geride olduğu anlaşılmaktadır. 2021 yılı itibariyle cinsiyete göre eğitim ve işgücüne ilişkin seçilmiş göstergelere dair oranlar Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5: Cinsiyete göre Eğitim ve İşgücüne İlişkin Seçilmiş Göstergelere Dair Oranlar (%)

	Toplam	Kadın	Erkek
Okuryazar olmayan nüfus oranı (25+ yaş)	3,5	6,1	1,0
Yükseköğretim mezunu nüfus oranı (25+ yaş)	23,0	20,9	25,1
İstihdam oranı (15+ yaş)	45,2	28,0	62,8
İşgücüne katılma oranı (15+ yaş)	51,4	32,8	70,3
İşsizlik oranı (15+ yaş)	12,0	14,7	10,7

Kaynak: TÜİK, 2023.

Tablo 5'teki göstergelere dair oranlar incelendiğinde; 25 yaşın üzerindeki okuryazar olmayan nüfus oranında, kadınların payının erkeklerinkinin çok üzerinde olduğu görülmektedir. 25 yaşının üzerindeki yükseköğretim mezunu kadınların oranının, erkeklerin gerisinde olduğu anlaşılmaktadır. İstihdam oranlarına bakıldığında benzer şekilde 15 yaş üzerindeki kadınların istihdam oranının, erkeklerinkinden oldukça geride olduğu görülmektedir. Aynı durum işgücüne katılım oranlarında da izlenmektedir. İşsizlik oranı açısından değerlendirildiğinde ise kadınlarda işsizliğin erkekler göre daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. 2021 yılı itibariyle cinsiyet ve eğitim durumuna göre işgücüne katılma oranları Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6: Cinsiyet ve Eğitim Durumuna Göre İşgücüne Katılma Oranları

	Kadın	Erkek
Okuryazar olmayanlar	12,8	29,6
Lise altı eğitilmişler	25,3	65,3
Lise	32,5	68,9
Mesleki veya teknik lise	38,5	80,1
Yükseköğretim	67,6	84,1

Kaynak: TÜİK, 2023.

Tablo 6'da yer alan oranlara bakıldığında, kadınların eğitim düzeyleri yükseldikçe işgücüne daha fazla katılım sağladıkları görülmektedir. Bununla birlikte kadınların işgücüne katılımına dair uygulanan tüm politika ve hayata geçirilen projelere rağmen, kadınların işgücüne katılım oranlarının halen erkeklerin oldukça gerisinde olduğu anlaşılmaktadır.

Raporun detayı incelendiğinde; 2021 yılı hane halkı işgücü araştırması sonuçları çerçevesinde, yarı zamanlı çalışanların istihdam içindeki payının %9,9 olduğu, bu oranın kadınlarda %16,4 iken erkeklerde %7 olarak belirtildiği görülmektedir. Yine aynı araştırmanın

sonuçlarına göre; 3 yaşının altında çocuğu olan 25-49 yaş arasındaki kişilerin istihdama katılım oranı %58,9'dur. Bu oranın kadınlar için %26,1 iken erkeklerde ise %89,1 olduğu görülmektedir (TÜİK, 2023). Bu durum, kadınların toplumda hâlâ ağırlıklı olarak çocuk bakımını üstlenen taraf olmaları ve gerekirse bu nedenle kariyer kesintilerini kabullenmelerine işaret etmektedir. Bu nedenle çocuk bakım hizmetlerine erişimin iyileştirilmesi, kadınların istihdama katılımlarını artırmak üzere, önemli bir sosyal politika müdahalesini temsil etmektedir. Kadınlar çocuk sahibi olduklarında istihdama katılımları düşmekte, buna karşın erkeklerin istihdama katılımları ise baba olduklarında artmaktadır. Bu açıdan kadınların çocuk bakım sorumluluklarına ilişkin sosyokültürel normlar, onların işgücü piyasasına katılımını şekillendirmede temel role sahip olmaktadır (Özçatal, 2023). Toplumsal cinsiyet normları bağlamında çocuk bakımının asli olarak kadına yüklenen bir sorumluluk biçiminde algılanması, kadının çocuk büyütmeyle sorumlu tutulması, erkeklerin değil kadınların işgücü piyasasına katılmamasına ya da çocuk sahibi olduktan sonra işlerinden ayrılmasına neden olmaktadır (Aşkın, 2015). Nitekim kalkınma planlarında da sosyokültürel nedenlerin kadın istihdamının düşük kalmasında etkili olduğu, bu bağlamda -çözüm politikalarından birinin- çocuk bakım hizmetlerinin geliştirilmesi olduğu, kadın istihdamının artırılması için çocuk bakım hizmetlerinin yaygınlaştırılması gerekliliği vurgulanmakta ve bu önemli bir gündem maddesi olarak yerini korumaktadır.

Raporda (TÜİK, 2023) ayrıca hane halkı işgücü araştırması sonuçlarına göre işletmelerde üst ve orta kademe yönetici pozisyonundaki kadın oranının 2012 yılında %14,4 iken 2021 yılında bu oranın %20,7 olduğu belirtilmektedir. Bu doğrultuda işletmelerde yıllar içerisinde kadınların yönetim kademelerinde daha fazla yer aldıkları görülse de kadın yönetici oranının hâlâ düşük olduğu dolayısıyla kadınların halen cam tavana maruz kaldıkları anlaşılmaktadır.

Sonuç

Ekonomik ve sosyal açıdan hem niteliksel hem de niceliksel bir gelişimi ifade eden kalkınmanın sürdürülebilir kılınması, günümüz toplumlarının önemli gündem maddeleri arasında yer almaktadır. Kalkınmanın temel unsurlarından biri de toplumların nüfusunun yaklaşık olarak yarısını oluşturan kadınlardır. Tarih boyunca kadınların, işgücü piyasalarında ücret karşılığı yer almasalar dahi üretim sürecine ciddi oranda katkı sağladıkları gerçeği ortadadır. Sanayi Devrimiyle birlikte işgücü piyasalarına adım atmaya başlayan kadın işgücüne özellikle II. Dünya Savaşı döneminde artan gereksinim, günümüzde de yükselerek devam etmektedir. Ülkeler açısından kalkınmanın yolu insan kaynağının geliştirilmesinden geçmekte, sahip olunan insan kaynağının ve bilhassa kadınların da dâhil olduğu kırılğan kesimin, niteliklerinin ve istihdam edilebilirliğinin artırılması kalkınma planlarında kilit rol oynamaktadır.

Kalkınma, tüm toplumu kapsayacak şekilde ele alındığında amacına ulaşabilen bir durumdur. Toplumunu oluşturan kesimlerden bir kısmının kalkınma sürecindeki eksikliği, kalkınmayla hedeflenenlerin gerçekleşmesinin önüne geçmektedir. Bu bağlamda hem dünyada hem de ülkemizde, kalkınma konusunda özel ilgi gerektiren kadınlara dair hedef ve uygulamaların kalkınma planlarında ele alındığı görülmektedir. Bununla birlikte kalkınma planlarında yer verilen kadın işgücü ve istihdamına yönelik hedeflenenlerin henüz istenilen düzeyde hayata geçirilemediği anlaşılmaktadır. Ülkemizde 1963-2023 yılları arasındaki dönemi kapsayan kalkınma planlarının tümünün doküman analiziyle incelenmesi sonucunda ulaşılan araştırma bulguları da bu durumu işaret etmektedir.

Araştırmadan elde edilen bulgular göz önünde bulundurulduğunda, ülkemizde de dünyadakine benzer şekilde kadınların ağırlıklı olarak tarımda ve ücretsiz aile işçisi olarak

çalışmasının devam ettiği, tarım dışı sektörlerde de daha düşük nitelikli işlerde hatta kimi zaman kayıt dışı olarak istihdam edildikleri anlaşılmaktadır. Sunulan istatistiklerle birlikte incelendiğinde Cumhuriyetimizin yüzüncü yılında kadınlarımızın eğitim, iş gücüne katılma ve istihdam konularında kaydedilen önemli ilerlemelere rağmen, halen istenen ve hedeflenen noktaya ulaşamadıkları görülmektedir.

Kadınların eğitime kalkınma planlarında özel bir önem atfedilmesine karşın, eğitim seviyelerinde artış görülmekle birlikte bu noktada kadınların hâlâ erkeklerin gerisinde oldukları anlaşılmaktadır. Günümüze değin geçen sürede, kalkınma planlarının erken dönemlerinde kadınların eğitiminin, kız sanat enstitüleri ve kız teknik öğretim okulları aracılığıyla kendilerine uygun mesleklere hazırlanmaları vurgusuyla yer aldığı, zamanla bu bakış açısının farklılaştığı ifade edilebilir. 1970’li yıllardan itibaren kadın işgücünün, ekonominin talepleri doğrultusunda istihdam edilmelerine yönelik eğitim almaları gerektiği vurgulanmaya başlanmıştır. Ayrıca kadınların geleneksel mesleklerin yanı sıra modern mesleklere yönlendirilmelerinin önemli olduğu, kadınların piyasanın gereklerini karşılayacak şekilde eğitilmeleri aracılığıyla tarım dışı sektörlerde, işgücüne katılımları ve istihdamlarının artacağı düşüncesi ağırlıklı hâle gelmeye başlamıştır. Bunun yanında, kırsal alanda aile içi işlerde istihdam edilen kadınların, kente göç sonrasında toplumsal alanda ve işgücüne katılma noktalarında yaşadıkları zorlukların gündem edildiği ve buna yönelik eğitim programlarının, hedefler arasına girdiği görülmektedir.

Kadınların çalışma yaşamında karşılaştıkları zorluklar ise kalkınma planlarında ele alınan başka bir gündemi oluşturmaktadır. Çalışan annelerin yaşadığı çocuk bakım sorunlarının ise yine 1970’lerde gündeme gelmeye başladığı görülmektedir. Günümüze dek geçen süreçte, kadının toplumsal roller çerçevesinde, çoğunlukla çocuk hatta hasta ve yaşlı bakımını üstlenen taraf olması nedeniyle işgücüne katılımı ve istihdamının sektöre uğraması, kariyer kesintileri yaşamasını önlemek amacıyla çocuk ve diğer bakım hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve daha erişilebilir kılınması hedeflenmiştir. Bunun yanı sıra çalışma yaşamını düzenleyen yasalar aracılığıyla kadının çalışma yaşamından kopmasının önüne geçmenin ve aile-iş dengesinin kurulmasının hedeflendiği, gebelik ve doğum izni, güvenceli esnek istihdam gibi konularda düzenlemelerin gerçekleştirilmesinin sağlandığı görülmektedir. Ayrıca yine çalışma yaşamına ilişkin yasalarda, kadınların korunması temel alınarak gece çalıştırmasının koşulları, ağır ve tehlikeli işler ile yer ve su altında çalıştırma yasağı gibi düzenlemelere dair etkin kontrol mekanizmalarının gerekliliğinin vurgulanması söz konusudur. Kadına karşı ayrımcılığın önlenmesi, kadın-erkek eşitliği, kadınlara karşı pozitif ayrımcılık ve kadınların tüm hak ve fırsatlardan eşit biçimde yararlanmaları ile kadına yönelik şiddetin önlenmesi ise kalkınma planlarında yine bu bağlamda ele alınan konular olarak karşımıza çıkmaktadır.

İlgili yazında kadınların yaşadıkları güncel kariyer sorunları arasında gösterilen, cam tavan sendromunun da özellikle son üç kalkınma planı döneminde üzerinde durulduğu görülmektedir. En yalın ifadeyle cam tavan, kadınların örgüt kademelerinde yükselirken karşılaştıkları görülmeyen engelleri ifade etmektedir. Son dönemde oluşturulan kalkınma planlarında kadınların güçlendirilerek işgücüne katılma ve karar alma süreçlerindeki etkinliklerinin artırılmasının önemine vurgu yapılarak özel sektörde kadınların üst kademelerde yer edinmelerini destekleyecek uygulamaların hayata geçirileceği ve kamuda da bunun teşvik edileceği belirtilmektedir.

Sonuç olarak altmış yıllık dönemi kapsayan kalkınma planları aracılığıyla kadınların eğitim düzeylerinin yükseltilmesi, niteliklerinin artırılması, istihdam edilebilirliklerinin geliştirilmesi, çalışma yaşamına katılmaları ve bunu sürdürebilmeleri yolunda önemli adımlar atıldığı görülmektedir. Buna karşın Türkiye’de -kalkınma planlarında yer alan düzenlemelerde de belirtildiği üzere- kadınların işgücüne ve istihdama katılımında iyileştirilmesi gereken pek çok alan bulunmaktadır. Kadınların istihdama katılım oranlarının halen erkeklerin oldukça

gerisinde kaldığı, toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklı eşitsiz bakım yükünün sürdüğü, kadının ücretsiz aile işçiliği temelinde istihdamının devam ettiği gözlenmektedir. Kalkınma planlarında bu sorunların çözümü için etkin önlemlerin ortaya konmasına gereksinim devam etmektedir. Bu kapsamda özellikle toplumun kadına yüklediği toplumsal cinsiyet rollerini dönüştürme ve istihdama katılımı, bu cinsiyet rollerinin neden olduğu eşitsizliklerin giderilmesi yönünde tasarlanacak politika belgeleri önem arz etmektedir. Toplumların sahip oldukları insan kaynağının potansiyelinden en üst düzeyde yararlanarak sürdürülebilir kalkınmaya ulaşabilmeleri için başta kadınlar olmak üzere, insan kaynaklarının geliştirilmesi kaçınılmaz bir gereksinimdir. Bilgi ekonomisinin yükselişi, teknolojik gelişmelerin iş dünyasına yansımaları, çalışma yaşamının giderek artmaya devam eden dinamikliği ve bu doğrultuda istihdam edilebilirliğin ön plana çıkması bunu gerektirmektedir. Bu çerçevede kadınların güçlendirilmeleri için atılacak iyileştirme adımlarının sürdürülmesi, bu adımların uygulamadaki etkinliğinin takip edilerek artırılması, günümüzde ve gelecekte önemini korumaktadır. İnsan kaynağının geliştirilmesi toplumsal anlamda devlet tarafından sosyal politikalar yoluyla sağlanırken, işletmelerin de bu konuda sorumluluk üstlenmeleri gerekmektedir. İşletmeler tarafından kadınların eğitim düzeylerinin artırılmasına yönelik toplumsal sosyal sorumluluk projelerinin yürütülmesi ve yaygınlaştırılması, kadın çalışanların çocuk bakımı nedeniyle kariyer kesintileri yaşayarak istihdamdan çekilmelerinin önüne geçmek üzere, esnek çalışma alternatiflerinin (uzaktan çalışma, hibrit çalışma, kısmi zamanlı çalışma gibi) sunulması önemli görülmektedir.

Bu çalışmada, kadınların işgücüne katılımları ve istihdamları yalnızca kalkınma planları üzerinden ele alınmıştır. Kalkınma planlarının yanı sıra ileride gerçekleştirilecek araştırmalarda üst politika belgeleri ile kamuda strateji belgelerinin de analiz edilmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir. Yıllık programlar ve orta vadeli programlar gibi üst politika belgeleriyle birlikte, ulusal istihdam stratejisi ve eylem planı ile kadının güçlenmesi strateji belgesi ve eylem planı gibi kamuda strateji belgeleri aracılığıyla konun ele alınması, daha detaylı bulgulara ulaşılmasını sağlayarak bütüncül önerilerin ortaya konmasına ve daha güçlü adımların atılmasına yardımcı olacaktır.

Kaynakça

- Akgeyik, T. (2017). Türkiye’de kadınların işgücü piyasasına katılımını etkileyen faktörler: TÜİK verileri üzerine bir analiz. *Journal of Social Policy Conferences*, 70, 31-53.
- Aslanpay Özdemir, E., Altay, A. (2018). Kalkınma planları bağlamında Türkiye’nin kalkınma sürecinde kadınların yeri. *Fiscaoeconomia*, 2(3), 115-142.
- Aşkın, E. Ö. (2015). Kadınların işgücü piyasasındaki konumlarını etkileyen faktörler. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 43-66.
- Belet, N. H. (2022). “Kadın” tematik başlığında plan gibi bakmak: Türkiye Cumhuriyeti On Birinci Kalkınma Planı ve Kadın Özel İhtisas Komisyonu raporunun analizi. *Uluslararası Eşitlik Politikası Dergisi*, 2(1), 79-98.
- Berber, M., Yılmaz Eser, B. (2008). Türkiye’de kadın istihdamı: Ülke ve bölge düzeyinde sektörel analiz. “İş, Güç” *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 10(2), 1-16.
- Coşkun, R., Altunışık, R., Bayraktaroğlu, S., Yıldırım, E. (2015). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: SPSS uygulamalı*. (8. Basım.), Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Dayıoğlu, M., Kırdar, M. G. (2010). *Türkiye’de kadınların işgücüne katılımında belirleyici etkenler ve eğilimler*. Ankara: DPT Yayınları.
- Dedeoğlu, S., Ekiz Gökmen, Ç. (2021). *Dünya’da ve Türkiye’de çalışma yaşamında kadın*, Ankara: Uluslararası Çalışma Örgütü.
- Dedeoğlu, S., Öztürk, M. Y. (2010). *Kapitalizm, ataerkillik ve kadın emeği: Türkiye örneği*. İstanbul: Sav Yayıncılık.

- Demir Sargut, B. D. (2021). Kalkınma planları kapsamında toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadının kalkınma planlarındaki yerinin analizi. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(4), 71-82.
- DPT, (1963). Birinci Kalkınma Planı (1963-1967). 10.07.2023 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2022/07/Kalkinma_Plani_Birinci_Bes_Yillik_1963-1967.pdf. adresinden edinilmiştir.
- DPT, (1968). İkinci Kalkınma Planı (1968-1972). 10.07.2023 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2022/07/ikinci_Bes_Kalkinma_Plani1968-1972.pdf. adresinden edinilmiştir.
- DPT, (1973). Üçüncü Kalkınma Planı (1973-1977). 10.07.2023 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Yeni-Strateji-ve-Kalkinma_Plani_Ucuncu-Bes-Yil_1973_1977.pdf. adresinden edinilmiştir.
- DPT, (1979). Dördüncü Kalkınma Planı (1979-1983). 10.07.2023 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Dorduncu-Bes-Yillik-Kalkinma_Plani_1979_1983.pdf. adresinden edinilmiştir.
- DPT, (1985). Beşinci Kalkınma Planı (1985-1989). 10.07.2023 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Besinci-Bes-Yillik-Kalkinma_Plani-1985-1989.pdf. adresinden edinilmiştir.
- DPT, (1990). Altıncı Kalkınma Planı (1990-1994). 10.07.2023 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2022/07/Altinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1990-1994.pdf. adresinden edinilmiştir.
- DPT, (1996). Yedinci Kalkınma Planı (1996-2000). 10.07.2023 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2022/07/Yedinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1996-2000.pdf. adresinden edinilmiştir.
- DPT, (2001). Sekizinci Kalkınma Planı (2001-2005). 10.07.2023 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2022/07/Uzun_Vadeli_Strateji_ve_Sekizinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-2001-2005.pdf. adresinden edinilmiştir.
- DPT, (2007). Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013). 10.07.2023 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2022/07/Dokuzuncu_Kalkinma_Plani-2007-2013.pdf. adresinden edinilmiştir.
- Ecevit, Y. (2000). Çalışma yaşamında kadın emeğinin kullanımı ve kadın-erkek eşitliği, *Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset, TÜSİAD*, s. 119-196.
- Ecevit, Y. (2021). *Toplumsal cinsiyet eşitliğinin temel kavramları*. Ankara: CEİD yayınları.
- Erdoğan, S., Yaşar, S. (2018). Türkiye’de kadın istihdamının gelişimi: Konya-Karaman örneği. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 20(34), 18-28.
- Göcen, S. (2020). Ekonomik gelişme ve kadın iş gücü istihdamı: Türkiye için nedensellik ilişkisi incelenmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 29, 45-60.
- Gürbüz, S., Şahin, F. (2017). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: Felsefe-yöntem-analiz*. (4. Basım). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- ILO, (2023). Dünyada İstihdam ve Sosyal Görümünüm: Eğilimler 2023. 06.12.2023 tarihinde https://www.ilo.org/ankara/news/WCMS_865505/lang--tr/index. adresinden edinilmiştir.
- ILO, (2023). Politika Alanları. 06.12.2023 tarihinde <https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/dw/lang--tr/index.htm>. adresinden edinilmiştir.
- Kalkınma Bakanlığı, (2014). Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018). 10.07.2023 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu_Kalkinma_Plani-2014-2018.pdf. adresinden edinilmiştir.

- Karasar, N. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemi* (26. Basım). Ankara: Nobel yayın dağıtım.
- Kıral, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 170-189.
- Kızılboga Özasan, R., Alıcı, O. V. (2014). Kalkınma planlarında yerel yönetimler ve yapılan reformlar çerçevesinde mukayesesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(26), 315-342.
- Kocacık, F., Gökkaya, V. B. (2005). Türkiye’de çalışan kadınlar ve sorunları. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(1), 195-219.
- Kurtuluş, K. (2010). *Araştırma yöntemleri*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Makal, A. (2010). Türkiye’de erken Cumhuriyet döneminde kadın emeği. *Çalışma ve Toplum*, 2(25), 13-40.
- Makal, A. (2011). Türkiye’de 1950-1965 döneminde ücretli kadın emeğine ilişkin gelişmeler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 56(2), 117-155.
- Mıhçı, H. (2014). Görelî geri kalmışlıktan kurtulma hamlesi ve Türkiye’de planlı kalkınma deneyimi (1963-1983). *Mülkiye Dergisi*, 25(231), 149-196.
- Negiz, N., Yemen, A. (2011). Kamu örgütlerinde kadın yöneticiler: Yönetici ve çalışan açısından yönetimde kadın sorunsalı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 195-214.
- Özçatal, E. Ö. (2011). Ataerkillik, toplumsal cinsiyet ve kadının çalışma yaşamına katılımı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 21-39.
- Özçatal, E. Ö. (2023). Sosyo-kültürel ve yapısal faktörler temelinde işgücü piyasasında kadınların ekonomik güçlenme süreci önündeki sorunları ve nedenleri. *Fiscaoeconomia*, 7(3), 2539-2571.
- Özer, M., Biçerli, K. (2003). Türkiye’de kadın işgücünün panel veri analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 3(1), 55-86.
- Resmi Gazete, (05.10.1960/10621). 10.07.2023 tarihinde <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10621.pdf>. adresinden edinilmiştir.
- Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Öneren Şendil, Ç., Nas, E. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227-250.
- Sarıçoban, G. (2022). Türkiye’nin kalkınma planlarında kadın eğitimi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2182-2194.
- Singhal, R. (2003). Women, gender and development: The evolution of theories and practice. *Psychology and Developing Societies*, 15(2), 165-185.
- Şener, R. (2022). Toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması açısından 2000-2020 yılları arasındaki ulusal kalkınma planlarının incelenmesi. *Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet Çalışmaları Dergisi*, 3(1), 94-113.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2019). On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023). 10.07.2023 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Planı-2019-2023.pdf adresinden edinilmiştir.
- Tekeli, S., Şahyar Akdemir, D. (2022). Kalkınma planlarında kadın: Amaç mı? Araç mı? *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(42), 756-784.
- Toksöz, G. (2011). *Kalkınmada kadın emeği*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- TÜİK, (2022). İşgücü İstatistikleri Aralık 2022 Bülteni. 06.12.2023 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC-%C4%B0statistikleri-Aral% C4%B1k-2022-49383&dil=1>. adresinden edinilmiştir.

-
- TÜİK, (2023). İstatistiklerle Kadın 2022 Bülteni. 26.06.2023 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0statistiklerle-Kad%C4%B1n-2022-49668&dil=1>. adresinden edinilmiştir.
- Yantur, P. (2019). Kalkınma planları ve yasal çerçeve kapsamında kadın işgücü: Türkiye örneği. *Lectio Socialis*, 3(1), 9-20.
- Yıldırım, A. (1999). Nitel araştırma yöntemlerinin temel özellikleri ve eğitim araştırmalarındaki yeri ve önemi. *Eğitim ve Bilim*, 23(112), 7-17.
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (6. Basım). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, M., Zoğal, Y. (2015). Kadının işgücüne katılımının tarihsel gelişimi ve kadın istihdamını etkileyen faktörler: Türkiye ve Avrupa örneği (ss. 1-25). *Econ World 18-20 Ağustos 2015*, Torino: Italy.
-